

DIALEKTICKÁ CELISTVOŠŤ ĽUDSKÝCH AKTIVÍT

VASKO KUSIN

a) Všeobecne o probléme

Mnohotvárna skutočnosť implikuje vo všetkých svojich úrovniach aj mnohotvárne formy ľudských aktivít, vyjadrujúce vzájomnú dialektickú spätosť a podmienenosť na jednej strane a reálnu možnosť univerzálneho pôsobenia človeka na svet na druhej strane.

Historickým vyjadrením dialektickej mnohotvárnosti činného prejavu existencie človeka je *prax* ako zjednocujúci proces dejín a prírody, človeka a sveta. Teda *prax* ako reálny životný proces človeka ako prakticko-pretvárajúcej bytosti je vyjadrením dialektiky človeka a prírody, dialektickej mnohotvárnosti ľudských aktivít a predmetu týchto aktivít.

Avšak hovoriť o dialektickej mnohotvárnosti a vzájomnej podmienenosti foriem ľudských aktivít znamená analyzovať konkrétne prejavy týchto aktivít. Máme na mysli ohraničenie pojmu činnosti v rôznych oblastiach a rovinách: činnosť ako živočíšna reakcia, v podstate živelná a neuvedomelá; ďalej činnosť ako cieľavedomý proces; činnosť ako tvorivá aktivita vyjadrujúca predovšetkým pozitívnu tvorbu nových hodnôt v skutočnosti a napokon činnosť ľudského praktického rozumu, činnosť myslenia, ktoré je cieľavedomou ľudskou produkciou predstáv a ideí.

Hovoriť o dialektickej celistvosti ľudských aktivít znamená mať na mysli ustavičný proces vzájomného prenikania, vzájomného sprítomňovania daných, v istom činnom procese *prevládajúcich* dimenzií, aspektov a či vlastností ľudskej činnosti.

Ak je táto skutočnosť prijatým metodologickým východiskom vo vymedzenej problematike, potom obsah samostatných pojmov „práca“, „tvorba“ a „rozum“ *nemal by vyjadrovať medzi nimi dualizmus* či pluralizmus, pretože nám ide v princípe o analýzu len *jednej* ľudskej činnosti, ktorá v rozličných historicko-spoločenských podmienkach je viac a či menej tvorivá alebo racionálna. Preto napr. keď používame pojem „práca“ a „tvorba“, nevklíňujeme medzi ne dualizmus, pretože *neexistuje* tvorba ako taká; existuje len tvorivá alebo menej tvorivá (racionálna alebo menej racionálna) práca.

Len so zreteľom na toto metodologické východisko a obsahové vymedzenie pojmov „práca“ a „tvorba“ možno hovoriť o každej forme prejavu ľudských aktivít „osobitne“, t. j. za predpokladu, že ich vzájomne od seba oddeľujeme iba v teoretickej abstrakcii, resp. vo forme myšlienkového experimentu, v ktorom „možno abstrahovať od *všetkých* vplyvov prostredia a sústrediť sa na vnútorné nevyhnutný pohyb v čistej podobe”.¹ Prakticky, resp. „ontologicky“ nie je

¹ ČERNÍK, V.: Myšlienkový experiment, Bratislava 1972, s. 45. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že v texte používaný pojem „tvorba“ neznamená pluralizmus ľudskej činnosti. Vyjadrujeme ním len stránku, prvok a či aspekt konkrétnej ľudskej činnosti, resp. mieru a či stupeň tvorivej iniciatívy v pracovnom (výrobnom) procese, rovnako determinovanej ako ostatné formy ľudských aktivít.

možné oddeliť ich od seba alebo postaviť ich, takto „oddelené“, do vzájomného protikladu v dualistickom zmysle slova. Tak napr. činnosť ako cieľavedomý proces (práca), obsahujúci v sebe prvky bezprostrednej reprodukcie, ale aj produkcie, má v sebe aj prvky živočíšnej činnosti (činnosť fyziologických procesov, činnosť biologických pudov a reakcií) a v tomto zmysle je aj základom našej biologickej existencie. Podobnú vzájomnú „ontologickú“ jednotu možno vidieť vo „vzťahu“ práca-tvorba, kde tvorba nie je nič iné ako *aspekt* ľudskej práce alebo praxe. Toto nám však nebráni vymedziť v rovine teoretickej abstrakcie pojem „tvorby“ a „práce“ ako relatívne autonómne formy ľudských aktivít a chápať v tejto súvislosti pojem tvorby ako takú stránku cieľavedomej ľudskej činnosti, *ktorá nie je vyjadrením* — slovami K. Marxa — špeciálnej, účelne produktívnej činnosti, ktorá prispôbuje rozličné prírodné látky osobitným ľudským potrebám a ktorá je v tomto zmysle aj prírodnou nevyhnutnosťou a nevyhnutnou podmienkou ľudského života. Naopak, je taký rozmer ľudskej činnosti, ktorého *hybnou silou*, impulzom sa stáva spoločenský subjekt. Je to teda aktívna činnosť subjektu a vyjadruje predovšetkým pozitívnu tvorbu nových hodnôt, v ktorých sa subjekt utvrdzuje ako revolučná, prakticko-pretvárajúca racionálna bytosť. Prirodzene, aktívnu činnosť subjektu chápeme v zmysle dialektického vzťahu subjekt-objekt, čo znamená, že subjekt netvorí „sám od seba a podľa seba“, ale že jeho činnosť je determinovaná. Pokiaľ ide o prácu, o „každodenné“ pracovné zápolenie, jej hybnou silou je „večná prírodná nevyhnutnosť“, regulujúca premenu látok medzi človekom a prírodou. Jej „ontologickým“ základom je „poľudšťujúci“ proces prírody ľudskou praktickou činnosťou, z hľadiska ľudskej existencie nevyhnutné rozširovanie hraníc ľudského sveta. O „ontologickom“ základe činnosti, v ktorej prevláda tvorivý rozmer, možno hovoriť v súvislosti s pozitívnym rozvíjaním a realizovaním interštruktúrnych daností alebo kvalít subjektu. Je to proces — pokiaľ ide o reálne možnosti — všestranného uplatňovania ľudských bytostných síl, proces pozitívnej objektivizácie ľudskej subjektivity, ktorý je znamením pozitívneho rozvoja jej funkcií.

Prirodzene, tvorivá aktivita (kde je racionalita a tvorba „novej“ ľudskej skutočnosti kategorickým imperatívom) nachádza v práci svoje uplatnenie a práca prostredníctvom tvorivej aktivity nadobúda pozitívne rozvinutie, t. j. stáva sa slobodnejšou a revolučnejšou. No nie všetko, čo je v znamení tvorivej aktivity, je prácou, avšak práca je podmienkou tvorivého zápolenia človeka. Z toho vyplýva historická primárnosť práce oproti tvorbe a v súvislosti s rozvojom výrobných síl aj jej revolučné poslanie „sebazrušenia“ a transformácie na tvorivú aktivitu. Práca v komunistickej forme jestvovania ľudského spoločenstva — v súvislosti s jej revolučným poslaním „sebazrušenia“ — prestane však byť podmienkou tvorby. Naopak, tvorba sa stane podmienkou práce, a teda aj akýchkoľvek iných aktivít.

Hovoriť však o tomto vzájomnom prepletaní v prospech tvorivej aktivity znamená súčasne chápať človeka ako *racionálnu* bytosť, ktorej existencia sa nesie v znamení rozumného činu a *činného praktického rozumu*. Tieto formy tvorivej praktickej aktivity človeka (v ich dialektickej celistvosti) sú už základ-

ným vyjadrením prakticko-pretvárajúceho, revolučno-humanizujúceho procesu človeka.

Teda človek sa vyvíja na racionálnu, prakticko-pretvárajúcu bytosť priamo úmerne s tým, ako menil prírodu. Činnosť na prírode je súčasne aj činnosťou na seba, a naopak. Lebo až historicky daná potreba človeka prakticky sa vyčlení z prírody, povzniesť sa z ríše prírodných bytostí na úroveň ľudskej špecifickosti a takto — cez mocenský vzťah človeka k prírode — uplatňovať princíp účelného a úspešného konania v procese realizácie svojich zámerov, súvisí s jeho tvorivou (a teda aj maximálne racionálnou) aktivitou.

Premena prírody človekom, stupeň jeho moci nad ňou, ale aj nad danou sociálnu realitu je teda najpodstatnejším vyjadrením dialektiky práce, tvorby a rozumu. Dialektická celistvosť ľudských aktivít znamená teda v princípe produkujúcu ľudskú činnosť, v ktorej sa prejavuje podstata človeka ako činného spoločenského individua (predovšetkým vo sfére spoločenskej výroby). Je zameraná na pretváranie sveta a sebarozvíjanie človeka; je činnosťou na seba a pre seba. Príroda ako predmet tejto revolučnej činnosti je podľa Hegla „východiskom, ktoré má človek pretvoriť.“²

Táto revolučná vymoženosť človeka vyjadruje iba jedno: že celé ľudské dejiny treba chápať ako tvorivý a sebaoslobodzujúci proces, ako vzrastajúce víťazstvo človeka nad prírodou, ktoré však poznamenáva (v zmysle „kto z koho“) človeka (sociálnu realitu) aj prírodu. Avšak dejiny sú aj prakticko-racionálnym pokračovaním prírody, sú pozdvihnutím samej prírody na kvalitatívne nový stupeň. Človek v nich nachádza (a vytvára) svoj „ľudský“ svet ako svet účelných, prakticko-racionálnych výtvorov (účel je ľudskou racionálnou dimenziou výtvoru, diela, ktoré v sebe spredmetňuje zmysluplnosť tvorivého snaženia, zmysluplnosť osvojovania a sebarozvíjania).

Ľudská aktivita má teda historicko-praktický charakter. Má svoj „ontologický“ základ v objektívnom svete i v špecifických potrebách a cieľoch *praxe*. Potreby a ciele praxe implikujú „charakter“ ľudských aktivít ako aktivít tvorivého a racionálneho zápolenia ľudských síl so silami prírody, univerza.

Historicko-praktický charakter ľudských aktivít je teda potvrdením dialektiky činného človeka a prírody, dialektiky činnosti a predmetu tejto činnosti. Marx v kritike Feuerbacha v súvislosti s prácou a tvorbou hovorí o *priorite* vonkajšej prírody nielen v zmysle základnej filozofickej otázky, ale aj v tom zmysle, že vonkajšia príroda je i historickým *predmetom* ľudskej činnosti. A to je druhá stránka problému dialektiky činnosti a predmetu tejto činnosti.

Preto tvorba tzv. „ľudského sveta“, resp. „druhej prírody“ je prirodzene, podmienkou ľudského sebarozvoja a je potvrdením ľudskej činnosti „na seba“ a „pre seba“. Avšak aby táto činnosť, prax mohla existovať a rozvíjať sa, musí mať svoj predmet pôsobenia, a tým je vonkajšia príroda.

Iba za tejto podmienky možno napokon pochopiť aj samu prax ako štruktúrnú zložku ontologického bytia, „ľudskú“ realitu ako štruktúrnú zložku reality univerza, ľudské dejiny ako prírodno-historický proces.

² HEGEL, G. F.: Logika, Bratislava 1961, s. 41.

Ak teda hovoríme o ľudskej tvorivej aktivite, tak iba v súvislosti s jej predmetom — vonkajšou prírodou. Aj keď je táto vonkajšia príroda vo svojej univerzálnosti voči človeku zatiaľ len ako „vec“ (človekom ešte nepoznaná), potenciálne — a to vyplýva z revolučného charakteru ľudskej činnosti — sa stane (stáva sa) predmetom jeho pôsobenia (vec sa stáva predmetom, len čo je modifikovaná ľudskou činnosťou).

Preto nemožno súhlasiť napr. s takým chápaním ľudskej činnosti, praxe, s akým sa stretávame u M. Kangrgu, ktorý chápe ľudskú predmetnú činnosť autonómne a mimo vonkajšej (tzv. prvej, nie ľudskej) prírody. Hovorí: „Ako vidíme, práve prakticko-predmetná činnosť človeka v dejinách sveta je *základom* nielen *prírodného sveta* (pod č. V. K.), nielen ľudstva, ale aj nazeravej schopnosti človeka, ako aj jeho existencie... Pre človeka mimo (jeho) dejín neexistuje teda nič...“³

Prirodzene, odhaliť dialektiku ľudských aktivít ako dialektiku činnosti a predmetu tejto činnosti, dialektiku človeka a prírody v hlbších súvislostiach a na materialistickom základe znamená analýzu danej historicko-spoločenskej praxe, predovšetkým analýzu ľudskej tvorivej aktivity, ľudskej práce a ľudského rozumu, ktoré sa nesú vo vzájomnej jednote a podmienenosti v znamení *racionálneho, tvorivo-aktívneho* ľudského činu.

Podmienky tvorby a mýtus tvorby

Problém tvorivej aktivity súvisí s problémom človeka a existuje od čias, keď si človek v praktickom predmetnom vzťahu k okolitému svetu uvedomil sám seba. Prirodzene, toto sebauvedomenie malo taký prakticko-revolučný dosah, na akom vývinovom stupni sa nachádzala ľudská prax ako určitá, prakticko-pretvárajúca, reálny životný proces vyjadrujúca forma ľudskej existencie, založenej na predmetnom vzťahu človeka a univerza.

Tento vzťah je prirodzeným a zákonitým vzťahom. Vyjadruje skutočnosť, že človek nemôže žiť mimo sveta, mimo vzťahov s ostatnými ľuďmi, ale naopak, v rámci týchto vzťahov zaujíma isté miesto vo svete reality. To znamená, že je aktívnym spolunažívateľom, „spolupracovníkom“ s týmto svetom, vytvárajúc takto praktické spojenie s vlastnými dejinami ako dejinami vlastnej tvorivej činnosti. Touto tvorivou činnosťou človek v princípe len potvrdzuje svoju účasť na predmetnom bytí, v nej sa utvrdzuje ako cieľavedomý tvorca vlastného diela, potvrdzujúc takto svoju subjektivitu (formou sebareflexií, v ktorých analyzuje sám seba, a činnosťou, ktorá je alebo nie je v zhode s jeho zámerom).

Vytváranie sebauvedomenia (Ja) vo vývinovom procese jednotlivého indivídua (ontogenéza) sa deje v jednote a s podmienkou historického vývinového procesu ľudskej spoločnosti. Je v podstate v najužšom spojení s praktickou činnosťou, ktorá už má (oproti pudovej činnosti zvierat) charakter cieľavedomosti, revolučného pretvárania. Je to vedomé predmetné jestvovanie, ktoré sa historicky konštituuje vo svojom ontologickom základe — v spoločenskej praxi.

³ KANGRGA, M.: Spory o teorii odrazu, Bratislava 1968, s. 66—68.

Sebareflexia, t. j. schopnosť subjektu racionálnej sebaanalýzy ako prakticky konajúcej bytosti je jednou (popri schopnosti vyrábať) z najrevolučnejších vlastností človeka. Prirodzene, súvisí s premenou prírody, ktorá je „najpodstatnejšou a najbližšou základňou ľudského myslenia“.⁴ A preto aj dejiny ľudskej spoločnosti sa líšia od dejín prírody tým, že sú vedomými dejinami, vedomým procesom organizácie spoločenskej výroby, dejinami sebauvedomujúcich sa organizmov“.⁵

Táto forma revolučnej existencie človeka teda súvisí s nadobudnutím logickej skúsenosti prostredníctvom praxe, vďaka ktorej dokázal človek prekonať „magické“ spojenie s prírodou. Svojou revolučnou praxou musel predovšetkým prekonať vlastný mýtus o sebe a o svete, aby sa ho mohol — na základe logickej skúsenosti, podnecujúcej jeho tvorivé schopnosti — tvorivo zmocňovať.

Mýtus založený na primitívnom spôsobe reflexie reality ustupuje v dôsledku vyvíjajúcej sa praxe racionálnemu spôsobu vnímania skutočnosti. A keď sa vyslovuje taká myšlienka, že v období prapôvodného mytického spôsobu života, kde je všetko „vo svojom počiatku“, v „stave zrodu“, prevládala *slobodná tvorivá* činnosť (ako znamenie splývania hry a práce, myšlienky, slova a činu), treba ju chápať tv súvislosti s takými podmienkami materiálneho bytia, kde „produkcia ideí, predstavy, vedomie sa najprv bezprostredne prelínajú s materiálnou činnosťou a materiálnymi stykmi ľudí. Je to reč skutočného života. Tvorenie predstáv, myslenie, duchovné styky ľudí tu ešte priamo vyplývajú z ich materiálneho postoja... Príroda teda tu ešte nie je modifikovaná dejinami“.⁶

V týchto súvislostiach ide o „tvorbu“, ktorá — pokiaľ išlo o uspokojovanie ustavične vzrastajúcich potrieb — stráca svoju perspektívu, je *historicky* odsúdená na zánik. Charakter tejto nediferencovanej ľudskej činnosti bol determinovaný nízkym stupňom rozvoja výroby, ak vôbec možno použiť tento termín v spomenutých súvislostiach. Vzťah človeka k vonkajšej prírode nebol ešte „dualizovaný“, t. j. človek nie je ešte v podstate „oddelený“ od prírody, „reflexia“ splýva s činnosťou, rozum so zmyslami. Jeho práca predstavuje v tomto zmysle „hru“ jeho „bytosťných“ síl, prirodzene, bytosťných síl nenachádzajúcich sa na takom vývojovom stupni, ako je to u súčasného človeka. Je to „hra“, ktorá je jeho „tvorivou slobodou“, čiže človek je „celý“ prítomný v pracovnom procese.

Avšak hra nie je cieľavedomá, praxou regulovateľná ľudská činnosť. Je to hra-čin, ktorá sa nesie v znamení rizika, neistoty, slepého odovzdania, „málo racionálneho“ účasti celého človeka v procese jeho materiálneho bytia.

Ak možno hovoriť o určitej moci, vyplývajúcej z hry-činu, tak iba v rámci hraníc vymedzených úrovňou primitívnej praxe. Potreba tvorby ľudského sveta v tejto vývinovej etape materiálneho bytia človeka nebola ešte „historicky akútna“, ak tým nemyslíme jednostranne rozvinutú schopnosť zmocňovať sa ohňa, t. j. udržať ho a neskôr ho urobiť.

⁴ ENGELS, F.: Dialektika prírody, Bratislava 1963, s. 184.

⁵ Tamže, s. 32.

⁶ MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia, Bratislava 1961, s. 29—33.

O ľudskej originálnej činnosti možno hovoriť v plnom význame tohto slova až v súvislosti s tou etapou vývinu spoločnosti, v ktorej hra-sebaúčel, do ktorého bol zapojený barbarský človek, ustupuje práci ako účelovej činnosti so všetkými jej civilizačnými dôsledkami. Ide o dôsledky, ktorých podstata spočíva v samej delbe práce, s ktorou sa začína obdobie *produkcie*, tvorby v modernom slova zmysle, obdobie ostrých protirečení, nútených a či nedobrovoľných činností,⁷ obdobie civilizácie, ktorá vytláča hručin na okraj ľudskej (ako neúčelnej činnosti. Nastupuje obdobie života „zakliateho“ prácou, vek vedeckotechnickej revolúcie. Je v skutočnosti tento vývinový stupeň ľudskej aktivity bez idey tvorivosti?

Práca a idey tvorby

Ak práca vo svojom začiatočnom vývinovom štádiu predstavovala v prevažnej miere reprodukovajúcu činnosť, nemožno to tvrdiť v súvislosti s rastom ľudských schopností vyrábať vysoko účinné praktické nástroje, ktoré umožňujú ľudskej činnosti „pretvárajúce spätné pôsobenie človeka na prírodu;“⁸ ide tu o vedomú, účelnú, a teda racionálnu produkciu, ktorá pozdvihla človeka z ríše ostatných živočíchov nielen z biologickej stránky, ale — čo je najdôležitejšie — aj zo spoločenskej stránky. Iba zospoločenšovaním človeka v procese spoločenskej produkcie zákonite vzniká potreba vedomej a plánovanej, a teda v princípe tvorivej organizácie spoločenskej výroby.

Ak prijmeme za východisko (naznačené v úvode), že tvorba je len aspektom ľudskej práce a vyjadruje stupeň a či mieru jej tvorivého a racionálneho charakteru, teda že obe sú len dvoma stránkami ľudského činného prejavu, spoločenskej praxe, to znamená uznať skutočnosť, že práca v princípe — ani vo svojich začiatkoch — nikdy nepopierala ľudskú tvorivú iniciatívu, ale naopak, podmieňovala ju a stávala sa pre svoj historický charakter jej základňou. Práca i tvorba sú vyjadrením dilektického vzťahu človeka a prírody; obe sú matkou pokroku a obe vyjadrujú *praktickú ideu vlády* človeka nad prírodou.

Práca v období vyspelých spoločensko-ekonomických formácií má, prirodzene, v každej etape ich vývinu iný charakter, pretože sa konštituuje v inom vzťahu k svojmu nositeľovi — k človekovi.

V otrokárskom spoločenstve si vytvoril iný vzťah k práci otrok a iný otrokár. Iný vzťah tu existoval v období feudalizmu poznamenanom rozvojom slobodných remesiel a iný v období rozvinutého kapitalizmu, a prirodzene, iný v podmienkach socializmu. Tak napr. sotva možno tvrdiť, že otrok nachádza v práci potešenie a vlastné rozvíjanie a že bol v tejto činnosti aktívny z vlastného rozhodnutia. Ak hľadal útechu, iste nie v práci, ale v niečom mimo nej, v ilúzii boha a posmrtného života. Avšak ani v tomto extrémnom prípade

⁷ Tamže, s. 34.

⁸ ENGELS, F.: Dialektika prírody, s. 32.

nemožno tvrdiť, že v pracovnej činnosti nebolo nič pozitívneho, perspektívne slobodného a tvorivého. Napríklad Heglova myšlienka (s ktorou nemožno bez výhrad súhlasiť), že otrokárstvo aspoň donútilo (alebo naučilo) ľudstvo pracovať, zdá sa správna, ak ju budeme chápať v súvislosti s technikou práce, s jej technológiou a s historickými umeleckými hodnotami, ktoré ľudstvu zanechala antika.

Je známe, že už v období feudalizmu sa vytvorili podmienky pre individuálne podnikanie. Heslo „Človeče, pomôž si sám, aj Boh ti pomôže“ zreteľne nabádalo k aktívnej pozemskej činnosti, zameranej na osobné úspechy zveľaďujúce majetok, ale aj na rozvoj obchodu, výroby a výmeny, na rozširovanie vzájomných vzťahov medzi ľuďmi. Človek teda hľadal oporu v praktickej činnosti, v ktorej sa upevňoval — prostredníctvom tejto praxe — jeho „ontologický“ základ, jeho cieľavedomosť a racionálnosť vo svete.

Práca v kapitalizme — aj napriek svojmu charakteru odcudzenia — postavila človeka ešte pevnejšie na nohy v tom zmysle, že kapitalistická konkurencia oslobodila jednotlivca od nadvlády stavovského sociálneho organizmu (na druhej strane ho však gniavila a gniavi sila kapitálu), čo znamená, že práca v kapitalizme (oproti feudalizmu) rozšírila autonómnosť činného individua už tým, že mu umožnila existovať v širšej sfére spoločenských vzťahov a činností.

Na druhej strane však v dôsledku rozvoja techniky a automatizácie, v podmienkach súkromnovlastníckych vzťahov väčšina pracujúcich je donútená vykonávať prácu, v ktorej sa bytostne nerealizuje. Dehumanizácia práce je hlavným symptómom v súčasnej kapitalistickej výrobe a skutočnosťou zostáva, že „útechu“, ktorú môže poskytnúť pracujúcim iba tvorivá práca, nachádza iba tzv. „tvorivá elita“, t. j. malý počet vedeckých a intelektuálnych pracovníkov. Jedinou útechou väčšiny pracujúcich je to, že sa ich pracovné zaradenie hodnotí ako spoločensky nevyhnutná činnosť.

Ak teda možno hovoriť o istom protiklade medzi „prácou“ a „tvorbou“, tak iba v súvislosti s historicko-sociálnym charakterom týchto foriem ľudských aktivít, ktoré sú na istom stupni vývinu spoločnosti (spravidla ide o súkromnovlastnícky charakter) relatívne potláčané a či uprednostňované, no v princípe sa navzájom nikdy nenegujú.

Preto nemožno napr. súhlasiť s názorom, že práca stála vždy proti tvorbe, že ju popierala a či negovala. „Keby sme sa pustili do čistej empirickej analýzy toho, čím bol človek v priebehu dejín, zistili by sme, že skôr bol všetkým iným, ako tvorcom. Ľudstvo vynaložilo väčšiu časť svojho života na prácu a práca je pritom negáciou tvorby práve tak, ako tvorba negáciou práce...“⁹

Prírodzene, aj Marx kritizoval prácu, no nie v takom zmysle ako citovaný autor. Ako ej známe, kritizoval iba odcudzenú prácu v podmienkach súkromnovlastníckych vzťahov, t. j. prácu, ktorá neobsahuje nič alebo málo tvorivého a v ktorej človek nenachádza vlastné uplatnenie, ale iba negáciu seba samého.

⁹ PETROVIČ, G.: Zmysel a možnosť tvorby. Filozofia, č. 6, 1968, s. 624.

Každá práca, ak tým nemyslíme extrémne donucovanie, obsahuje v sebe moment tvorivej ľudskej iniciatívy, nech už je táto iniciatíva motivovaná čímkoľvek a akokoľvek.

Ak máme na mysli všeobecnú charakteristiku práce ako „proces prebiehajúci medzi človekom a prírodou, proces, v ktorom človek svojou vlastnou činnosťou sprostredkúva, reguluje a kontroluje premenu látok medzi sebou a prírodou,“¹⁰ t. j. ako proces, v ktorom subjekt realizuje o. i. aj „svoj uvedomený cieľ, ktorý ako zákon určuje spôsob a charakter jeho činnosti a ktorému musí podriaďiť svoju vôľu,“¹¹ potom priestor pre tvorivú iniciatívu, vyjadrujúcu práve cieľavedomosť a racionálnu zámernosť subjektu, je v tejto prírodne nevyhnutnej činnosti reálny. Pravda, ide o podmienky, za akých prebieha proces racionality a cieľavedomosti. A to už nie je len záležitosťou „interštruktúrnych daností“ subjektu, ale celospoločenskou praxou, charakterom sociálnej reality, v ktorej sa subjekt konštituuje ako tvorivá individualita.

Iba v súvislosti s cieľavedomým subjektom možno hovoriť o tvorivom a racionálnom charaktere ľudskej činnosti. Čím vyšší stupeň cieľavedomosti (t. j. nežiteľnosti), tým má ľudské konanie „tvorivejší“, kvalitou revolučnejší a „racionálnejší“ charakter. Na druhej strane čím je väčšia *životná perspektíva* cieľavedomého subjektu, tým reálnejšou sa stáva možnosť univerzálne rozvíjať jeho subjektivitu, tým väčšia je jeho tvorivá sloboda a tým revolučnejší sa stáva jeho čin.

Činný subjekt, zapojený do pracovného procesu, vystupuje ako sebarealizujúca sa pracovná sila, ako autentický zdroj, aktívny pohyb kvalitatívne nového (oproti ostatnej neľudskej prírode) druhu. V princípe činný subjekt je pretvárajúcim subjektom, jeho životný proces (prax) je pretvárajúcim procesom (voči ktorému veštiko ostatné v prírode je netvorivé).

Ide teda o pretvárajúce pôsobenie takej bytosti, ktorá svojím praktickým existovaním spredmetňuje v pracovnom procese jednotu prírodnej sily a „sily ľudskej hlavy“: „Na konci pracovného procesu vychádza výsledok, ktorý tu bol na jeho začiatku už v robotníckovej predstave, t. j. ideálne.“¹²

Až v súvislosti s vyvinutým ľudským vedomím, majúcim špecifickú schopnosť sebaregulácie a sebasprostredkovania, pracovný proces človeka je cieľavedome, a teda racionálne a tvorivo korigovaný. Bezprostredne prírodný proces, vlastný živočíšnej forme činnosti, mení sa tu prostredníctvom vedomia na cieľavedomú činnosť, vyjadrujúcu spredmetnenú jednotu mechanizmu práce a jej racionálnou, tvorivou zložkou. V praxi ťažko si možno predstaviť, aby sa v procese uvedomelej ľudskej činnosti navzájom vylučovali práca a tvorba, t. j. aby uvedomelá činnosť bola len „čistou prácou“ ako existenčnou nevyhnutnosťou, bez tvorivého, vynaliezavého pričinenia subjektu, bez určitej „hry“ jeho bytostných síl.

To znamená, že práca nie je iba účelná činnosť, zameraná na zhotovenie

¹⁰ MARX, K.: Kapitál, Bratislava 1967, s. 205–206.

¹¹ Tamže, s. 205–206.

¹² Tamže, s. 205–206.

úžitkových hodnôt, ale je aj vyjadrením realizácie individuality človeka, jeho osobnostných schopností, fyzických a duchovných síl. V tomto zmysle práca ako sebvýjadrenie človeka (a nie iba ako prostriedok na realizáciu istého cieľa) obsahuje v sebe aj rozmer tvorivosti. Človek zapojený do pracovného procesu nevykonáva teda iba tzv. „čistú prácu“ (na základe jemu známej a dostupnej techniky, rutinérstva), ale vkladá do tohto procesu časť seba, svoje myslenie spôsobom racionálneho postupu, čo sa neskôr chápe ako „tvorivé dedičstvo“ pre danú spoločnosť.

Z uvedeného vyplýva, že práca je cieľavedomé pôsobenie človeka na prírodu, je to aktivita činu a rozumu a predstavuje hlavný princíp zmocňovania sa prírody človekom, princíp ľudského oslobodzovania sa. Už táto formulácia práce mlčky predpokladá v sebe i prítomnosť tvorby, pretože je imanentná človeku ako bytosti prakticko-pretvárajúcej, t. j. aktívno-tvorivej. Marx v tomto zmysle aj hovorí: „Táto činnosť, táto ustavičná *práca a tvorba* (zdôraznil V. K.), táto produkcia je základňou celého sveta, ako dnes jestvuje...“¹³

Aj Engels hovorí o pracovnej činnosti v súvislosti s tvorivou aktivitou; chápe prácu ako proces *ovládania*, čo opäť nie je možné bez ľudskej tvorivosti.¹⁴

Na pozitívny charakter práce v jej najextrémnejšej forme poukazuje aj Hegel v súvislosti s rozvojom „osobnosti“ otroka. To, čo sa spočiatku zdalo pre otroka nevýhodné (otrocké postavenie), javí sa v širších dimenziách ako obohacovanie osobnosti: vytvára sa nový vzťah medzi otrokom a realitou, účelný charakter jeho činnosti a schopnosť „pretvárať“.¹⁵

Aj najpodstatnejšia dejinná činnosť, integrujúca v sebe všetky zložky ľudských aktivít, ktorá vytvára materiálny základ pre všetky ostatné činnosti — spoločenská výroba — nemohla by dosiahnuť taký vývinový stupeň, na akom sa dnes nachádza (epocha vedeckotechnickej revolúcie), ak by nemala v princípe tvorivý charakter. Dôkazom toho je vo všeobecnom slova zmysle tvorba a rozvíjanie kvalitatívne novej ontologickej reality, ktorou je tzv. druhá príroda, t. j. zmodernizovaný ľudský svet. Konkrétne prítomnosť tvorby v pracovnom úsilí ľudstva možno zaznamenať v *nových*, ustavične sa množiacich vedeckých vynálezoch, v progresívnych prakticko-teoretických koncepciách zmocňovania sa vesmíru atď.

A tak majú na zreteli civilizačné výdobytky a blízku i ďalekú budúcnosť, perspektívu, možno zastávať stanovisko, že v práci nemožno vidieť princíp negácie tvorby (aj napriek terajším dehumanizačným tendenciám v rozvinutom kapitalizme). Ľudstvo síce v zápase s prírodou vynaložilo väčšiu časť svojho života na prácu, v ktorej prevládalo utrpenie nad slasťou a radosťou, a bolo skutočne málo času na tvorbu (na danom stupni vývinu výrobných síl), ale predsa jej prítomnosť v ľudskej práci, kde produkcia prevláda nad reprodukciou, spolu vytvárali zlatý poklad tejto civilizácie.

¹³ MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia, s. 44.

¹⁴ ENGELS, F.: Dialektika prírody, s. 142.

¹⁵ Pozri prácu Kudrnu, J.: Štúdie k Heglovmu chápaniu dejín, Praha 1964.

Prítomnosť jednej stránky ľudskej činnosti v druhej, ich vzájomná podmienenosť sú základným sťimulom pokroku. A ich perspektíva? Práca zrodila civilizáciu. Ľudstvo na ceste civilizačného vzostupu prostredníctvom práce, jej racionalizácie a technizácie, produktivity a vzrastajúcej cieľavedomosti uvoľňuje čoraz širší priestor pre tvorivú aktivitu. Ak v doterajších dejinách prevažovali v práci netvorivé prvky nad tvorivými s historicky vymedzeným stupňom vývinu ľudskej praxe, v perspektíve týchto dejín (idea komunizmu) ľudská činnosť nadobudne čoraz slobodnejší a tvorivejší charakter. Súvisí to s takým stupňom rozvoja vyspelej spoločnosti (komunizmus), v ktorej rozvoj človeka, rast jeho schopností a tvorivosti sa stane rozvojom človeka ako sebaúčelu.¹⁶ Pôjde zrejme o také formy ľudských aktivít, o taký ich tvorivý charakter, ktorými človek prekročí hranice čistej reprodukcie a či adaptácie, v ktorých „čiasťotný robotník“ ustúpi všestranne rozvinutému činnému individuu, ktorého cieľom bude rozvoj ľudských síl a ktorý sa stane sám sebe účelom v Marxovom slova zmysle, vyjadrujúc tak spoločenstvo, v ktorom „namiesto ekonomického bohatstva a biedy nastúpi bohatý človek a bohatá ľudská potreba“.¹⁷

Tvorivosť ako štruktúrna zložka praxe

Idea tvorby je podmienená realitou potrieb. Obe sú však výrazom praxe ako univerzálneho prejavu predmetného ľudského bytia.

Ak rešpektujeme súvislosť medzi tvorbou a potrebou (aktuálnou i potenciálnou, historicky konkrétnou i perspektívne vzdialenou), znamená to, že tvorbu chápeme ako reálnu, konkrétnu, v historicko-spoločenskej praxi sa konštituuujúcu, prakticky a či teoreticko-reflexívne zafixovateľnú ľudskú činnosť.

Preto nemožno súhlasiť s názorom, že tvorba je možná až „vtedy, keď nerobíme nič za nejakým účelom, pre *nejakú potrebu* (podč. V. K.), že ju treba chápať ako nevyhnutný produkt vzopätia našich bytostných síl, ... ako vec z tohto hľadiska samoúčelnú, v dôsledku čoho vzniká výtvor, ktorého jediným zmyslom je, že vyvoláva magický zážitok blaženosti alebo šťastia“.¹⁸

Ak Marx v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* z r. 1844 vyslovil podobnú myšlienku v súvislosti s ľudskou tvorivou činnosťou, dokumentoval tým historicky podmienenú *reakciu* na degradujúci a odcudzenie vyvolávajúci charakter práce proletariátu za kapitalizmu, čo nemožno absolutizovať a zovšeobecňovať napr. na nové formy ľudskej činnosti, ktoré vznikajú s rozvojom socialistických výrobných vzťahov a v znamení vedeckotechnickej revolúcie.

Idea „čistej tvorby“ mimo vonkajších motívov a mimo súvislosti s konkrétnou, zmyslovou, prakticky pretvárajúcou činnosťou je len čistou ideou, neprirodzene mystifikujúcou zložku slobodného ľudského konania. Marx hovorí:

¹⁶ Civilizácia na rázcestí, Praha 1969, s. 57.

¹⁷ MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy, Bratislava 1966, s. 101.

¹⁸ GARDAVSKÝ, V.: Naděje ze skepse, Praha 1969, s. 54.

„Praktickým utváraním *predmetného sveta*, spracúvaním neorganickkej prírody sa človek osvedčuje ako uvedomelá druhová bytosť, t. j. ako bytosť, ktorá... produkuje univerzálne; zvieratá produkuje len pod tlakom bezprostrednej fyzickej potreby, kým človek produkuje aj bez fyzickej potreby, ba produkuje naozaj až vtedy, keď naňho táto potreba nedolieha.¹⁹ Marx tu nehovorí o potrebách vôbec, ale špeciálne o *potrebe fyzickej sebazáchovy*, ktorá v podmienkach kapitalizmu nijako nesúvisí s tvorbou. Produkovať bez fyzickej potreby je špecifickou a historicky vzácnou prednosťou človeka pred živočíchom. V princípe však človek môže produkovať, tvoriť a v súvislosti s tým byť zapojený do procesu sebarozvíjania iba na základe *potrieb*, ktoré sú imperatívnou požiadavkou jeho sebarealizácie. Jednou z univerzálnych potrieb, vlastných každej ľudskej bytosti, je potreba určená interštruktúrnou danosťou subjektu a jeho spoločenskou zakotvenosťou *prejaviť sa ľudsky a utvrdiť sa ako ľudská bytosť*. Práve táto všeobecná potreba integruje v sebe univerzálnosť subjektu a je znamením miery zľudštenia, stupňa sebauvedomenia. V podstate ide o *potrebu* činného ľudského sebauplatnenia, ktorá v tomto zmysle vystupuje ako univerzálna hybná sila tvorivej aktivity a v konečnom dôsledku predstavuje základnú ontologickú určenosť subjektu, jeho individualitu a osobnostnú výsposť.

Tvorba ako uvedomelá produkcia kvalitatívne novej reality je vo svojej podstate cieľavedomá realizácia subjektívnych (osobnostných) a objektívnych (celospoločenských) potrieb i cieľov praxe. V tomto procese človek prejavuje svoj skutočný predmetný život.²⁰

Teda o tvorbe možno tvrdiť, že je verným vyjadrením prakticko-pretvárajúcej ľudskej podstaty; v nej sa prejavuje človek ako činná bytosť slobodne a všestranne. V tomto procese, naopak, spočíva aj jednota tvorby a práce, lebo to spoločné, čo spája tvorbu s prácou, je cieľavedomá ľudská aktivita, zameraná na napredovanie, zdokonaľovanie činného prejavu človeka, na jeho obohacovanie novými formami. V tomto zmysle tvorba — ktorej je aktívna činnosť najvlastnejšia — „pomáha“ práci, t. j. znižuje jej neslobodný charakter a robí ju slobodnejšou. Avšak na druhej strane tieto „výdobytky“ tvorby by neboli tým, čím sú, keby ich nebolo možné „aplikovať“, „vklíňovať“ do pracovného procesu. Ide o vzájomné prepleťanie, ktorého konečným „efektom“ je vláda tvorivého a racionálneho v procese praktického zmocňovania sa sveta. Je to znamenie idey „splynutia“ týchto foriem aktivít. Je to však otázka ďalekej perspektívy, ale v podstate je reálna. Máme na mysli dejinami vymedzenú potrebu predstihu všeobecného ľudského rozvoja, t. j. revolučnú premenu spoločensko-ľudského bytia, ktorej základným predpokladom je „úplné rozvinutie tvorivej ľudskej aktivity, povýšenie tejto aktivity na *základnú ľudskú potrebu*“.²¹

Pôjde tu zrejme o taký proces, ktorý bude v znamení kvalitatívnej premeny

¹⁹ MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy, s. 77.

²⁰ Tamže, s. 131.

²¹ BODNÁR, J.: Veda — technika — človek. Filozofia, č. 3, 1972, s. 222.

ľudskej činnosti a bude znamenať v princípe realizáciu jednej z najrevolučnejších potrieb — potrebu *uvolnenia* času na všestranné rozvíjanie ľudskeho individua, na maximálne kultivovanie jeho praktickopretvárajúcich schopností.

To však neznamená, že absolútne zmizne pracovný čas v pôvodnom slova zmysle a nastane epocha akejsi „renesancie“ barbarstva, života ako hry... „Pracovný čas ostane naďalej, aj keď už nebude jestvovať výmenná hodnota, tvorivou podstatou bohatstva a mierou nákladov potrebných na jeho výrobu... Je len prirodzené, že sám pracovný čas sa obmedzí na normálnu mieru a pritom sa nebude vynakladať na niekoho iného, ale na mňa samého. Keď sa spoločenské protiklady celkom zrušia, nadobudne — ako skutočná spoločenská práca, nakoniec aj ako základ *tohto času*, s ktorým možno slobodne zaobchodiť — celkom inú, slobodnejšiu povahu. Pracovný čas človeka, ktorý disponuje súčasne s voľným časom, musí mať oveľa vyššiu kvalitu než pracovný čas pracovného zvierata.“²²

Tvorivý proces je teda, všeobecne povedané, v princípe racionálne pretváranie a vytváranie skutočnosti, zodpovedajúce potrebám a samej praktickopretvárajúcej podstate človeka; je vyjadrením *syntézy* umocnených ľudských schopností na ich najvyššej úrovni. V tomto tvorivom procese sa konštituuje stupeň vlastného vývinu tvorcu, úroveň jeho praxe ako činnej formy existencie. Lebo iba prax — ako životný proces reálnych ľudí — je jediným bezpodmienečným princípom, z ktorého pochádzajú všetky prejavy ľudských aktivít, ktorý ich „zblízuje“, podmieňuje a či navzájom popiera.

Súčasná prax ľudstva, zapojeného do procesu vlastného civilizačného vzostupu, ktorý sa uskutočňuje v jednote s rozvojom vedy a techniky a za podmienok progresívnych sociálnych premien, smeruje k tomu, že tvorba ako jej špecifická štruktúrna zložka stáva sa východiskom a podmienkou revolucionizovania práce, t. j. maximálnej racionalizácie a humanizácie. V súvislosti s touto podmienkou možno napokon dať odpoveď aj na otázku, s čím a v mene koho (čoho) človek zápasí. Je to proces, v ktorom exteriorizácia ustúpi maximálnej interiorizácii, ktorej konečným cieľom je „sebacieľ“. Tu spočívajú napokon aj samy podmienky odstránenia odcudzenia.

Tento „model“ ľudskej činnosti ako idea aj ako tendencia je zákonitou a logickou „reakciou“ na taký charakter výroby (historicky podmienený), kde je ľudská aktivita v znamení produkcie predmetov, vyjadrujúc tak realizáciu nevyhnutných existenčných potrieb, ktoré sú (zatiaľ) nad potrebami už spomínaného činného ľudského sebauplnenia, t. j. nad potrebou rozvoja ľudských bytostných síl ako *sebaúčelu*. Platí to predovšetkým v podmienkach súkromnovlastníckych vzťahov.

Keď to chápeme všeobecne, hoci „kategorický imperatív“ ľudskej tvorivej činnosti „prikazuje“, aby bol človek v tomto procese cieľom, zatiaľ je viac prostriedkom.

Avšak napriek tomu, táto ľudská činnosť povznáša ľudský rod na vyšší vývinový stupeň. Produkciou predmetov a existenčných potrieb si človek

²² MARX, K.: Teória o nadhodnote. Bratislava 1969, s. 211.

rozširuje priestory pre okruh činností, ktoré majú účel samy v sebe, sú cieľom človeka a podmienkou priameho rozvíjania ľudských bytostných síl; okruh činností, v ktorých „cielavedomá aktivita je obohatená o autoaktivitu a cieľ o seba cieľ. Je to činnosť človeka nielen na niečom pre seba, ale priamo na seba a pre seba”.²³

Aj v далеkej budúcnosti bude mať táto slobodná tvorivá činnosť naďalej svoj „protiklad” (aj keď nie v takej miere a podobe, s akou sa stretávame dnes), ktorým je práca a ktorú nemožno chápať ako niečo vonkajšie, negujúce tvorbu. Marx v tejto súvislosti vyslovuje vedeckú hypotézu, že „práca patrí stále do ríše nevyhnutnosti” a že „bez nej by nebol možný ľudský život”, nech už ide o akúkoľvek spoločensko-ekonomickú formáciu, pretože práca je „večnou, prirodzenou nevyhnutnosťou”. Toto platí aj v podmienkach neodcudzenej (komunistickej) spoločnosti. Práca dostáva v tomto zmysle slobodnejší charakter, v jadre však zostáva ríšou nevyhnutnosti. O slobodnej tvorivej činnosti možno hovoriť len v tom zmysle, že — podľa Marxa — človek vykonáva túto činnosť racionálne, podriaďuje ju kontrole všetkých a uskutočňuje ju s najmenším vynaložením síl a za podmienok, „ktoré sú ľudskej prirodzenosti najdôstojnejšie a najprimeranejšie.”

Preto nemožno napr. súhlasiť s názorom H. Marcusa, že otázka slobodného činného jestvovania je otázkou „oslobodenia ľudských pudov”. Ako je známe, H. Marcuse vychádza z Freudovej analýzy dejín, založenej na „teórii pudov”. Podľa Freuda dejiny nie sú ničím iným, než dejinami násilného potlačania pudov, ich modifikáciou na spoločensky užitočnú pracovnú energiu; dejinami zápasov „synov” a „otcami”, ktorý napokon vyvrcholí v dobrovoľnom uznaní — zo strany „synov” — vlády otcov, ktorú vo všeobecnej podobe vyjadruje morálka predstavujúca ľudské odriekanie a potlačanie v pudovej sfére. Je to proces tzv. „zvnútornenia” otcovskej vlády (vznik morálky a svedomia). Ním sa začína epocha kultúry a civilizácie, obdobie spoločenskej produkcie (za cenu ustavičného potlačania pudov). Je to však produkcia, ktorá nesie pečať „odcudzenej práce”.

Podľa Herberta Marcusa tento proces (represívna premena pudov) smeruje k takému vývinovému stupňu, na ktorom sa stane „uskutočniteľnou dejinnou možnosťou odstránenie spôsobu života, ktorý sám vynucuje potlačanie pudov... Blízko je stav, kde nebude existovať produktivita, ktorá by bola zároveň výsledkom a podmienkou odriekania sa, v ktorom nebude existovať odcudzená práca, stav, v ktorom rastúca mechanizácia práce umožní to, že stále väčšia časť onej pudovej energie, realizujúcej sa v odcudzenej práci, nadobudne opäť svoju pôvodnú podobu, t. j. bude sa môcť opäť zmeniť na energiu životných pudov (podč. V. K.) ... odcudzená práca by sa (potom) premenila na slobodnú hru ľudských schopností a síl (podč. V. K.)”.²⁴

Idea ľudskej činnosti ako slobodnej hry ľudských schopností a síl H. Marcusa je vyjadrením mystifikácie biologického v človeku, nedialektického pohľadu

²³ Šíma, R.: Človek a svet, Bratislava 1969, s. 54.

²⁴ MARCUSE, H.: Psychoanalýza a politika, Praha 1969, s. 49—50.

na biologické a spoločenské, resp. vyjadrením metafyzického uprednostňovania biologického pred spoločenským v reálnom životnom procese činných individuí.

Rozum — skepsa — nádej

Vedecká racionalita je v najtesnejšom spojení s tvorivou aktivitou, alebo čo je to isté, myslenie je jednou z foriem praktickej tvorivej činnosti. Všetko, čo je tvorivé, čo má pečať ľudskej pozitívnej tvorivej aktivity, je aj racionálne, a všetko, čo je racionálne, nesie sa v znamení tvorby. Jednota rozumu a činu je sila, ktorou človek prekonáva moc prírody a sám seba povyšuje na čoraz vyšší stupeň jestvovania. Alebo: hovoriť o ľudskej tvorivej činnosti znamená mať na mysli aj jej intelektuálnu stránku, lebo nie je možné, aby existovala — slovami V. I. Lenina — revolučná praktická činnosť (ktorá je v princípe tvorivou činnosťou) bez revolučnej teórie (ktorá je v princípe racionálnou teóriou).

To, že ľudská činnosť, ale predovšetkým tvorba ako jedna z jej prejavov má výsostne racionálny charakter, vyplýva z jednoznačnej podmienky tvorby (resp. činnosti vôbec): musí tu existovať predmetný svet (príroda) a ľudská činnosť kladúca si *ciele*. To znamená, že tvorbu si nemožno predstaviť bez uvedomelej, výsostne cieľavedomej, vôľovej a emocionálnej činnosti ľudí. Iba v tomto zmysle možno hovoriť o racionalite ľudských snažení, ktoré súvisia predovšetkým s cieľavedomosťou, t. j. s uvedeným cieľom, „ktorý ako zákon určuje spôsob a charakter ľudskej činnosti“.²⁵ Inými slovami, v procese ľudských aktivít „nič sa nedeje bez vedomého úmyslu, bez chceného cieľa“.²⁶

Rozum — v súvislosti s predmetným činným vzťahom človeka k svetu, ktorým vyjadruje ideovú stránku ľudského bytia, ideovú reprodukciu (ale aj produkciu) skutočnosti — je v znamení ľudských činností jedným z najaktívnejších činiteľov týchto aktivít. Ako poznamenáva v tejto súvislosti Engels, táto činnosť sa už nesie v znamení ľudskej vôle, ktorou človek vtlačil prírode „svoju pečať“.

Vďaka rozumu, schopnému „duchovnej produkcie“ ako produkcie predstav a ideí, modelov a projektov, ľudská predmetná činnosť, orientovaná touto „produkciou“, má revolučne vzostupný, originálny, objaviteľský, a teda tvorivý charakter. Myslenie ako druh ideálnej ľudskej činnosti je v tomto zmysle akousi „rekognoskáciou“ predmetnej reality, s ktorou človek vstupuje do vzťahu; v záujme jej praktického zvládnutia, modifikácie za čo „najdôstojnejších“ podmienok pre človeka, rozum má špecifickú schopnosť prekračovať časopriestorovú určenosť danej reality a formou modelov a obrazov ideálne poukázať na jej budúci stav ako stav pre človeka želateľný, resp. neželateľný.²⁷ a techniky a ľudských dejín ako kultúrnych dejín.

²⁵ MARX, K.: Kapitál I, s. 206.

²⁶ ENGELS, F.: L. Feuerbach a zavŕšenie nemeckej klasickej filozofie, Bratislava 1949, s. 46.

²⁷ Pozri štúdiu Černíka, V.: Myšlienkový experiment.

Iba v tejto súvislosti možno hovoriť, že až bytosť, akou je „homo sapiens“, je schopná zámernej, cieľavedomej a predvídavej modifikácie prírodného, ale aj vlastného bytia.

Ludským rozumom sa teda začína a končí „revolučné programovanie“ spoločenskej praxe, logická organizácia ľudských schopností a síl, zrod vedy

Prírodzene, táto duchovná činnosť nikdy nemôže nahradiť materiálnu produkciu, ktorá je základom, východiskom a kritériom pravdivosti činného rozumu (a ktorá je týmto rozumom na druhej strane aj korigovaná), pretože rozum je pozitívne a či deštruktívne spredmetnený ľudský čin (vedomie nie je nič iné ako vedomé bytie).

Predmetná činnosť, korigovaná a aktivizovaná rozumom, je teda vedomou životnou činnosťou, ktorej konkrétnym výsledkom je racionalita ľudského diela. Človek oproti zvieratu s touto činnosťou nesplýva, ale robí z nej „predmet svojho chcenia a vedomia“ a „jedine preto je jeho činnosť slobodnou činnosťou“. ²⁸ Aj keď teda vedomá činnosť človeka je na jednej strane znamením jeho vyčlenenia z prírodného sveta, neznamená to, že sa prostredníctvom vedomia od nej absolútne, v dualistickom slova zmysle oddelil. Vedomie (prostredníctvom praxe) človeka s realitou iba čoraz racionálnejšie spája, najmä ak máme na mysli vrastajúcu schopnosť človeka odhaľovať jej zákonitosti a takto „hlbšie“ a „účinnnejšie“ do nej vstupovať.

Prítomnosť racionálneho faktora v ľudskej činnosti, tohto zdroja „nepokojov“, „hľadání“, „tvorivého zápolenia“, dokazuje, že ľudské konanie nie je stimulované len predmetnou realitou, ale aj úsilím a či výtvormi jeho hlavy. Človek nekoná len pod vplyvom „bezprostrednej reality“, jeho konanie sa nesie v znamení perspektív a jasnozrivosti. Človek tvorivým a racionálnym konaním *prekonáva* reprodukciu určené hranice prítomnosti, prekonáva daný stav svojho bytia novou možnosťou. Preto schopnosť človeka tvorivo a racionálne pôsobiť vo svete je jeho schopnosťou prekonávať, pretvárať, modifikovať realitu. Toto všetko sa robí na základe historických daných potrieb *nových perspektív*, imanentných činne ľudskej podstate a projektovaných rozumom.

Potreba nových perspektív — to je napokon idea pozitívnej revolty, umocňovanej fakticitou tvorivého a racionálneho charakteru ľudských aktivít, idea znásobujúca naše sily čo najúspešnejšie realizovať súčasnosťou nastolené úlohy.

Pokrokové ľudstvo pokladá za svoju najbližšiu perspektívu, dnes už historicky konkrétnu, ideu komunizmu. Je to idea stelesňujúca a či symbolizujúca revolučnú integritu ľudskej tvorivosti a racionality. V princípe ide o vytváranie reálnych možností realizovať praxou určené požiadavky *vlády „rozumnej tvorby“ a „tvorby rozumu“*. Je to úloha, ktorá človeku ako tvorivej a racionálnej bytosti prikazuje postaviť sa svojou silou a revolučnými možnosťami pred realitu sveta, vymknúť sa z jej moci a urobiť ju predmetom svojho pôsobenia, t. j. stať sa suverénnym vládcom. Táto úloha vyplýva z určenia človeka, z jeho jedinečnej, jednoznačne predznačenej funkcie vo svete, z *charak-*

²⁸ MARX — ENGELS: Malé ekonomické spisy, s. 76.

teru jeho činnosti, ktorej podstatným určením je to, „že vieme lepšie ako všetky ostatné tvory poznávať zákony a správne ich využívať“.²⁹

V neposlednej miere možno za to „ďakovať“ práve rozumu, ktorý skutočnosť „hnetie podľa potrieb a záujmov do nekonečne rozmanitých foriem“.³⁰ Toto hnetenie je východiskom a cieľom ľudskej činnosti.

Pravda, rozum hnaný poznávacím a tvorivým záujmom ovplyvňuje ľudskú činnosť konštruktívnym i deštruktívnym zamieraním. Preto nádej z činnosti ním určovanej, ale aj skepsa zbavujúca človeka aktivity a perspektívnosti. To znamená, že v tejto súvislosti spätosť tvorby s rozumom možno chápať na jednej strane ako gnozeologický problém, kde rozum vystupuje ako podstatná zložka poznávania sveta a jeho rozumového vytvárania. Avšak spätosť tvorby s rozumom možno chápať aj ako etický problém, súvisiaci najmä s otázkou rozumného vytvárania sveta, novej skutočnosti.

Toto vymedzenie súvislosti ľudskej tvorby a jej racionálneho charakteru v ich vzájomnej dialektickej jednote nadväzuje na našu problematiku, a preto sa stáva pre nás závažnejším a podstatnejším.

História nám dáva za pravdu, že tesná spojitosť rozumu s ľudskou tvorbou sa najvýraznejšie prejavuje v spojitosti rozumného s „dobrým“, nerozumného so „zlým“; no dá nám za pravdu, ak uvažujeme aj v inom smere, t. j. že rozumné môže byť vzhľadom na niečo (a niekoho) iné ako „zlé“, a teda „nerozumné“.

Táto etická súvislosť medzi ľudským rozumom a ľudským činom, korigovaným týmto rozumom, je v konečnom dôsledku súvislosťou medzi pozitívnym a deštruktívnym (devastačným) charakterom ľudskej tvorivej aktivity. Rozum hnaný poznávacím a tvorivým záujmom ovplyvňuje ľudskú činnosť konštruktívne, ale aj deštruktívne; rozum teda jednoznačne nevyjadruje iba racionalitu ľudských úsilí, ale aj iracionalitu stojacu proti človeku.

Dvojsečnosť rozumu sa najvýraznejšie prejavuje v súčasnom dvojsečnom charaktere vynálezov a objavov, v praxou overenej myšlienke, že veda dnes sľubuje, ale aj varuje. Inými slovami, strach z rozumu vyvoláva nedôvera v rozum, neschopnosť zodpovedne konať, a napokon pochádza aj z objektívnej nemožnosti „všadeprítomnosti“ racionálnej regulácie spoločenských a vedecko-technických síl. Máme tu na mysli vytváranie tzv. racionálnej skutočnosti v podmienkach súkromnovlastníckych vzťahov, teda v triedne rozdelených spoločenských, kde reakčná politická moc využíva (a zneužíva) pozitívne výsledky racionálneho ľudského snaženia.

Avšak práve táto skutočnosť umožňuje demystifikovať rozum, ktorý sa v dejinách zväčša chápal ako to, čo bezprostredne súvisí s „dobrom“, pokrokom a dokonalosťou.

V predmarxistickom chápaní rozum ako akýsi „demiurg skutočnosti“ predstavoval čosi autonómne, mimo praxe, t. j. mimo materiálneho životného procesu ľudí, to, čo je od nej nezávislé a stojí nad ňou ako tzv. „vyšší princíp“.

²⁹ ENGELS, F.: Dialektika prírody, s. 143.

³⁰ MÜNZ, T.: Úvaha o ľudskom rozume. Filozofia, č. 4, 1971, s. 352.

„Rub“ rozumu nebol ešte odhalený, najmä pokiaľ máme na mysli jeho proti-rečivosť s realitou, v ktorej existuje myslíaca ľudská bytosť; teda nepostihol sa základný moment rozumu, t. j. vlastnosť jeho „rozumnosti“, ktorá spočíva v tom, že predpokladá negatívu, iracionalitu ako svoj vlastný produkt.

Rozumová tvorba sa nechápala v historicko-sociálnych súvislostiach ako v princípe racionálna činnosť, vyjadrujúca proces riešení rozporov v rámci danej sociálnej reality.

Je známe, že ideál rozumu ako tzv. vyššieho princípu našiel svoj domov v antickom svete. Oproti kresťanskému charakteru ľudskej aktivity, nabádajúcej k celkovej pokore a skepticizmu, antická idea činného človeka nabáda k aktivite byť múdram a tým sa súčasne vyhýbať „nerozumným“ konfliktom so svetom. V tom spočíval princíp ľudskej dokonalosti a etickej čistoty. Ako je známe z dejín, najvýraznejšie sa tento problém vzťahu racionálneho a mravného objavil v eticko-filozofických náhľadoch rímskych stoikov: zmyslom akéhokoľvek ľudského snaženia má byť úsilie a nadobudnutie ľudských kvalít. Prirodzene, tieto kvality sa chápali v úzkej súvislosti s kategóriou dobra. Človek je dobrý, keď sa usiluje byť múdram (vzdelaným) a ušľachtilo konať.

Istá „renesancia“ rozumu ako tzv. vyššieho princípu nastala v období novovekého racionalizmu. Z hľadiska celospoločenského rozvoja je toto obdobie vyjadrením emancipácie tvorivého myslenia a v podstate predstavuje revoltu proti stredovekým etickým a teoreticko-reflexívnym systémom, všeobecne zaťaženým autoritárstvom a dogmatizmom. Táto oslava rozumu je však súčasne i jeho mystifikáciou a zostala iba na teoretickom poli, v rôznych teoreticko-filozofických koncepciách. Pravda, kontakt medzi filozofickým racionalizmom a poznatkami moderných prírodných vied predsa len existoval. So vzrastajúcim vedeckotechnickým rozmachom sa racionálna stránka človeka do značnej miery (ináč by to ani nebolo možné) *ontologizovala*, pretvárala v praxi, transformovala sa na predmetnú tvorivú činnosť.

Dôraz na racionálny spôsob vysvetľovania (a pretvárania) skutočnosti sa v novovekom racionalizme stal centrálnou otázkou a v histórii ľudských aktivít nepochybne zaznamenal pozitívny prínos aj napriek tomu, že odtrhol vedomie od skutočnosti a postavil ho do absolútneho protikladu, čím z rozumu urobil autonómne bytie.

Ale aj v súvislosti s etickým dosahom racionálnej ľudskej činnosti novoveký racionalizmus nebol schopný poukázať na dialektický charakter rozumu, na jeho „dvojitvárnosť“ a či „dvojsečnosť“, na jeho „dobro“ a na jeho „zlo“.

Tejto povahy rozumu a ľudskej tvorby, ktorú rozum „hnetie“ podľa potrieb a záujmov často do nepredvídaných a človeku, spoločnosti, ba aj ľudstvu neželaných dôsledkov, zmocnila sa až prax civilizácie 20. storočia. Ide o civilizáciu, ktorá sľubne stojí na prahu nesmierneho rozvoja, ale aj výhrazne, varovne stojí na prahu totálneho sebazničenia. Pritom nejde o romantický strach z pokroku vedy a techniky, t. j. z metafyzického protikladu kultúry a civilizácie, pretože kultúru nemožno stavať „vyššie“ než civilizáciu. V skutočnosti ide o *rozpory* súčasnej vedeckotechnickej revolúcie, ktorá je v znamení

triednych zápasov, bojov medzi progresívnymi a deštruktívnymi silami vo svete, medzi kapitalizmom a komunizmom. V tomto zápase racionálna stránka ľudských snažení v súvislosti s otázkou ich využitia a či zneužitia hrá nesmierne dôležitú úlohu.

A realita je taká, že človek aj napriek presvedčeniu, že pomocou vedy a techniky, ktorých „otcom“ je rozum, pokorí tento cudzí svet, s hrôzou zisťuje, „ako ne-Ja povstáva proti Ja a žiada jeho odpoveď, jeho činy“.³¹

Ide o odpoveď, ktorú neposkytuje ani antické dedičstvo, ani idea novovekého racionalizmu, ale marxisticko-leninské učenie. Toto učenie v železnej logike triednych bojov poukazuje na dvojcieľnosť rozumu, slúžiaceho záujmom vládnucej triedy, jej iracionálnym cieľom.

Avšak napriek paradoxom, ktoré so sebou prináša rozumom korigovaná ľudská činnosť, historická perspektíva ľudských aktivít, zjednotených racionálnym spôsobom zmocňovania sa sveta, táto odpoveď je optimistická. Máme na mysli perspektívu komunizmu, v ktorej „protirečenia“ rozumu sa prekonávajú revolučnohumanizujúcou praxou. Humanizácia práce stáva sa tu základnou podmienkou maximálnej racionalizácie ľudskej činnosti a úzko súvisí s rozvíjaním schopností človeka *predvídať* (vedecky) budúcnosť ľudského diela, jeho dejinnú funkciu, t. j. cieľavedomo, s jasnozrivosťou tvorca čeliť iracionalite v procese praktického pretvárania sveta a takto ustavične potvrdzovať, že každý okamih cieľavedomého činného jestvovania je skutočným *sviatkom práce* na „sebe a pre seba“.

ДИАЛЕКТИЧЕСКАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Васко Кусин

Многообразие объективной реальности имплицитно и многообразие форм человеческой деятельности, выражающих, по существу, диалектическую взаимосвязь и взаимообусловленность. Историческим выражением диалектики многообразия деятельного проявления человека является практика как объединяющий процесс истории и природы, человека и общества.

Анализ общественной практики, ее структурно-деятельных составных частей, предполагается, однако, и анализ конкретных проявлений форм деятельности как относительно автономных, с одной стороны, и как взаимообусловленных, с другой стороны.

К данному исходному положению мы пришли путем анализа понятия деятельности в различных областях и на различных уровнях (деятельность как животная форма реакций, деятельность как целеустремленный процесс, деятельность как творческая активность и, наконец, деятельность человеческого практического разума).

Естественно, путем анализа человеческой деятельности с точки зрения установленных аспектов мы пытаемся опровергнуть мнимый дуализм между понятиями «труд», «творчество», «разум». Наоборот, приведенные аспекты человеческой деятельности взаимообу-

³¹ KON, L. S.: Kritika súčasnej buržoáznej filozofie a sociológie, Bratislava 1962, s. 64.

словливаются, и вопрос о том, при каких условиях в определенном деятельном процессе некоторый из упомянутых аспектов «преобладает», или же представлен в большей или меньшей степени, предпочитается или отвергается, является вопросом исторической практики.

Человеческое действие в общем является по существу целеустремленным; эта целеустремленность (как измерение творческой инициативы субъекта) опредмечена, однако, физической деятельностью и т. д. Из этого следует, что нельзя в смысле дуализма говорить о труде и творчестве в отдельности, или же о душевной, умственной и физической деятельности. Одно является условием второго. Творчества как такового не может быть, существует более или менее творческий труд; это относится и к анализу умственной деятельности. Последняя хотя и является относительно автономной, никогда, однако, не может заменить материальное производство, которое является основой любой логической деятельности, поскольку разум представляет собой опредмеченное человеческое действие (сознание есть сознательное бытие); в этом заключается принцип диалектического единства и целостности человеческой деятельности.

DIALECTICAL INTEGRITY OF HUMAN ACTIVITIES

Vasko Kusin

The variety of objective reality implies also the variety of forms of human activities expressing — in principle — the mutual dialectical connection and conditionality. Practice, as a uniting process of history and nature, man and society is the historical expression of the dialectics of variety of man's active manifestation.

An analysis of social practice, of its structural-active components, presupposes, however, also an analysis of concrete manifestations of forms of activity as relatively autonomous — on one hand, as mutually conditioned — on the other hand.

The given starting point has been achieved by an analysis of the notion of activity in various spheres and levels (activity as an animal form of reactions, activity as a purposeful process, activity as creative activity, and finally activity of human practical reason.)

Naturally, by an analysis of human activity from the point of view of limited aspects we attempt at contradicting the apparent dualism between the notions of "work", "creation", "reason." On the contrary, the mentioned aspects of human activity condition each other and it is the question of historical practice under what conditions, in a certain active process, some of the aspects mentioned "predominates", resp. is more or less represented, preferred, resp. denied.

Human deed, generally speaking, in principle is tenacious of purpose; this tenacity (as a dimension of creative initiative of the subject) is, however, objectivized by physical activity, etc. It follows from this that it is impossible to speak, in the sense of dualism, of work and creation separately, resp. of mental, spiritual and physical activity. One is conditioned by the other. Creation cannot be as such, it is only more or less creative work; this applies as far as an analysis of the activity of reason is concerned. It represents, however, a relative autonomy, which is the basis of any logical activity, because reason is an objectivized human deed (consciousness is a conscious being); it is in this that the principle of dialectical unity and integrity of human activities consists.